ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ

ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸਾਖੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਵਾਹਘਾ ਬਾਰਡਰ ਰੁਕੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚਮਕ ਦਮਕ ਵਾਲੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਰੇਂਜਰਜ਼ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਉਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, "ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਇੰਸ਼ਾ ਅੱਲਾਹ ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਤਰਾ ਮੁਬਾਰਕ ਹੋਵੇ। ਦੋ ਕੁ ਘੰਟੇ ਰੁਕਾਂਗੇ। ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਜੀ।" ਪਾਸਪੋਰਟਾਂ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੋਤਾ: ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ - 'ਅਹੁ ਦੇਖੋ.. ਅਹੁ ਦੇਖੋ.. ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੋਤਾ'। ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਖੋਤਾ ਖਲੋਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਚੈਕਿੰਗ ਅਫਸਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - 'ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖੋਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅਕਲੋਂ ਸ਼ਕਲੋਂ ਰਲਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ'। ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਕ ਗਧੇ ਕੀ ਆਤਮਕਥਾ' ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਸਰਹੱਦ ਲਾਗੇ ਇੱਕ ਖੋਤਾ ਹਰੀ ਹਰੀ ਘਾਹ ਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰੇਂਜਰਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਆ ਧਮਕੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੋਤੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਉਏ ਤੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਏ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ"। ਗਧੇ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਂ ਗਧਾ ਹਾਂ ਜੀ"। ਇੱਕ ਰੇਂਜਰ ਨੇ ਸੋਟੀ ਘੂਰੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਜਾਹ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ। ਫਟਾਫਟ ਦੱਸ ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ ਹੈ।' ਖੋਤੇ ਨੇ ਕਿਹਾ - 'ਜੀ ਜਿਧਰ ਵਧੀਆ ਘਾਹ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ ਉਧਰ ਚਲਾ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਡਿਆਲੀ ਵਾੜ ਅਜੇ ਲੱਗੀ ਨਹੀਂ।' ਇੱਕ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਹ ਤੇ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਹੈਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ। ਫਟਾ ਫਟ ਦੱਸ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ। ਖੋਤੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਖੋਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਖੋਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖੋਤਾ ਕਦੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖੋਤਾ ਕੇਵਲ ਖੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੀ'।

ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਵਤੀਰਾ: ਕਸਟਮ ਵਿਭਾਗ, ਰੇਲਵੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ, ਗੱਲ ਕੀ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸੂਰਤ

ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਦਸ ਕੁ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਿਛੇ ਅਟਾਰੀ ਵਿਖੇ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਢੂੰ ਖਾਊਂ ਕਰ ਕੇ ਹਟੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਹਨ ਕਿ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੌਣ ਇੰਨੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ 1947 ਵਿੱਚ, ਫਿਰ 1965 ਦੀ ਜੰਗ, ਫਿਰ 1971 ਦੀ ਜੰਗ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜੇ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ।

ਲਾਹੌਰ: ਗੱਡੀ ਨੇ ਰੁਕਣਾ ਤਾਂ ਧੁਰ ਹਸਨਅਬਦਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸੀ ਪਰ ਥੋੜਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਰੁਕੀ। ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦ, ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ 'ਵਾਲੇਕਮ ਸਲਾਮ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਿਹੜੀ ਉਹਲਿਉਂ ਦੀ ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤ ਮੇਰੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਪਾਸ ਆਈ। ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ "ਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਓ। ਅੱਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਖੀ ਰੱਖੇ। ਰੱਬ ਰਾਖਾ।' ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਮੁੜ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ।

ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ: ਲਾਹੌਰੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਗੱਡੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੰਧ ਮੁਕਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਜਿਹਾ ਪੰਜਾਬ। ਪੱਕੀਆਂ ਕਣਕਾਂ, ਅੰਬਾਂ ਨੂੰ ਬੂਰ ਅਤੇ ਕੋਇਲਾਂ ਦੇ ਗੀਤ। ਸਭ ਉਹੋ ਕੁੱਝ। 12 ਅਪ੍ਰੈਲ '93 ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਪੁੱਜੇ - ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ। ਪੰਜਾਹ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਕਾਰਵਾਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪੁਚਾਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਕੰਡਕਟਰ ਇਉਂ ਸਾਮਾਨ, ਸਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕ ਨਹੀਂ ਮਹਿਮਾਨ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਤਕਰਾਰ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਆਖਦੇ, "ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਲਉ। ਤੁਸੀਂ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਭਰਾ। ਭਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਾਹਦੀ।"

ਚਸ਼ਮਾ: ਪਹੁ ਫੁੱਟੀ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖਿਆ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸਵੱਛ ਪਾਣੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠੋਂ ਫੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ - ਵਾਹ ਕਿੰਨਾ ਠੰਡਾ ਤੇ ਸੁਆਦੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਲੋਤਾ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਸਰਦਾਰ ਜੀ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਾਣੀ ਸੁਆਦੀ ਲੱਗਾ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਜਾਨ ਹੈ। ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਆਈਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਮੁਲਕ ਵਸਦਾ ਹੈ ਜੀ। ਹੋਰ ਅਸਾਂ ਪਾਸ ਕੀਹ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਸਾਂ ਪਾਸ ਹੈ ਵੀ ਕੀ?"

<u>ਸਿੰਧੀ ਸੇਵਾਦਾਰ:</u> ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਧੀ ਭਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਘੰਟੇ ਬਾਦ ਨਵੀਂ ਸਬਜ਼ੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਬੜੇ ਨਿਮਰ ਸੁਭਾਅ ਦੇ। ਇੱਕ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, 'ਓਏ ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਤਾਂ ਸਿੰਧੀ ਵਰਤਾਵਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਸਾਈਂ ਜੇ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲੋਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਉਹੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਈ ਰੋਟੀ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗੇ।'

<u>ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ:</u> ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਉਪਰੰਤ ਸੋਚਿਆ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉਤੇ ਚੱਲੀਏ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ। ਸਰਹੱਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਪੀਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ, ਅੱਧ ਕੁ ਵਾਟ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਬੁੱਢਾ ਮੰਗਤਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਥੱਕ ਗਏ ਸਾਂ ਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਏਨੀ ਦੂਰ ਉਜਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਕੀ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ? ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਬਾਬਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਜਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ? ਮੰਗਤਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਬੀਬੀ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਸ਼ਕ ਉਜਾੜਾਂ ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਸਦੇ ਨੇ, ਆਬਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ। ਆਬਾਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਤੁਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ।'

<u>ਦੋ ਪਠਾਣ:</u> ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ ਕੱਦਾਵਰ ਦੋ ਪਠਾਣ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਥੋਂ ਹੋ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ - ਜੀ ਐਬਟਾਬਾਦ ਦੇ। ਲਉ - ਇਹ ਤਾਂ ਕਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਰਾਈਂ ਨਿਕਲੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ - ਜੀ "ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਸੁਖਨ ਦਾ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਜਾਹਲਾਂ ਨੂੰ ਇਲਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਫਕੀਰ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਇਲਾਕਾ ਹੈ। ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਮ ਅਬਦੁੱਲਾ ਸੀ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਵਿੱਚ ਚੌਕੀਦਾਰ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਸਾਥੀ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਂਦਾ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜੀ ਇਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨੌਣਾ, ਇਹ ਚਿੱਟਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਚਿੱਟਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਕਿਹਾ - ਜੀ ਨਾ ਇਹ

ਗੀਤ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਨਾ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਵੱਲ ਪਿਠ ਕਰਕੇ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨੇ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਅਕਲ ਦਾ ਇਲਮ ਦਾ ਕੋਈ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ।

ਅਬਦੁੱਲਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ ਨਾ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਾਥੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਨਾ ਥਕਾ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਦੇਖ ਇਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਦੇਖ। ਜੇ ਇਹ ਫੌਲਾਦ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕਦੋ ਦਾ ਘਸ ਚੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਨਰਮ ਮਾਸ ਦਾ ਇਹ ਹੱਥ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਲਕੀਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਘਸੀ। ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ ਥਕਣਗੇ, ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਲਾਹ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਹ।

ਦਰਗਾਹ: ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਖਰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਠੰਢਾ ਠਾਰ ਜਲ ਪੀਣ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਇਥੇ ਪਾਣੀ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹੋ? ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ - ਜੀ ਪਹਿਲੋਂ ਚਸ਼ਮਾ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਪਿਆਸੇ ਪਰਤ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹੀ ਚਸ਼ਮਾ ਹੇਠੋਂ ਫੁੱਟ ਪਿਆ। ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਇਹ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਹੈ ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੇਠੋਂ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜੇ ਭਰਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ ਹੁਣ ਪਿਆਸਾ ਹੇਠਾਂ ਨਾ ਜਾਏ।

ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਦਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਤਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਵੱਡੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੇ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਹੇਠਲਿਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪੱਥਰ ਰੇੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ।

ਦੋਵੇਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ - ਜੀ ਅਸੀਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਾਂ। ਗੁਸਤਾਖੀ ਹੋਈ ਹੋਏ, ਬਾਅਦਬ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੁਆਫ ਕਰਨਾ ਜੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ -

ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਾਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਅਕਲਵੰਦ ਹੋ। ਵਧੇਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪਾਗਲ ਹਨ। ਇੱਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਨਹੀਂ ਜੀ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਕਿਵੇਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ -ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਨਾ, ਸਰਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਸ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਈ ਲੈ।

<u>ਐਬਟਾਬਾਦ ਵੱਲ:</u> ਗੱਡੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਲਾਈਨ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਲੋਂ ਹਸਨਅਬਦਾਲ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਗੋਂ ਉਹ ਐਬਟਾਬਾਦ ਵੱਲ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ। ਮੈਂ ਲਾਈਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੈਦਲ ਕਈ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੁਰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦੂਰ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਚੱਟਾਨ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਚਿੱਟੀ ਪੱਗ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਧੋਤੀ। ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਸੋਟੀ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਤੂੰ ਬੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਆਇਐਂ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ - 'ਬਾਪੂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੰਤਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੰਮਿਆਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਧਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਕਿਹਾ - 'ਤੂੰ ਬੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਆਇਐਂ। ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਨੈਂ। ਉਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰ। ਉਹ ਤੰਗ ਹੈ। ਉਸ ਉਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖ। ਉਹ ਈਮਾਨਵਾਲਾ ਹੈ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਜੀ। ਇਵੇਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਕਿਹਾ -ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਇੱਧਰ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਕਰ। ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਬਾਪੂ, ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੱਧਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ ਆਇਆ - ਉਸ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰੀਂ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਜਿਹੇ ਕਈ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਸਾਂ। ਉਹ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਆਇਆਂ। ਕੇਵਲ ਤੇਰੇ ਨਾਲ। ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਪਰਤ ਗਿਆ।

<u>ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ</u> : ਹਸਨ ਅਬਦਾਲੋਂ ਗੱਡੀਆਂ ਤੁਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਰਵਾਨਗੀ ਹੋਈ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਖਲੋਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੱਚੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ - ਵਿਸਾਖੀ ਆ ਗਈ.. ਵਸਾਖੀ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ - ਕੀ ਇਥੇ ਵਸਾਖੀ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਉਸ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ-ਆਈ ਵਸਾਖੀ ਆਈ ਵਸਾਖੀ। ਜਿਹੜੀ ਵਸਾਖੀ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚਾਰ

ਵਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਰ ਜਥੇ ਕੁ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਸਾਲ ਵਿੱਚ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦੋ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਗੁਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੱਤਵੀਂ ਕਲਾਸ) ਅਤੇ ਸੁਖਨਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਵੀਂ) ਨੇ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੜਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

<u>ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ:</u> ਮੈਂ ਸ਼ਾਮੀ ਪੁੱਛਿਆ - ਕੀ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਕਾਲਜ ਹੈ? ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਨੇੜੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੌਰਮੈਂਟ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਈਏ। ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ ਤੇ ਟੀਚਰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿਉ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਹਾਂ... ਹਾਂ... ਗਫੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਦਿਉ। ਜਾਉ ਬਈ ਗਫੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਉ - ਆਖੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਮਿਲਣ ਆਏ ਨੇ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ - ਕੀ ਗਫੂਰ ਸਾਹਿਬ ਉਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ? ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਕਾਹਨੂੰ ਜੀ। ਉਹ ਧੜਾ ਧੜ ਪਰਚੀਆਂ ਫੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੈਨ ਨਾਲ ਬਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਪਰਚਾ ਹੈ। ਸਭ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣਗੇ। ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ ਦਸ ਮਿੰਟ ਲੰਘ ਰਹਵੇ।

<u>ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ:</u> ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਇਆ ਤੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਉਹ ਠੇਕੇਦਾਰ ਹੈ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਕੁ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਬਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿਉ। ਸਰਦਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਵਜੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਕੋਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਛੁੱਟੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ -ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦਾ ਹੈ? ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜੀ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੱਬੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ । ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਕੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੁਆਈ ਸੀ? ਉਸ ਕਿਹਾ - ਨਹੀਂ ਜੀ। ਕੁੱਲ ਜ਼ਮੀਨ ਭੱਟੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ - ਇਹ ਭੱਟੀ ਕੌਣ ਹਨ? ਉਸ ਕਿਹਾ ਲਾਗੇ ਚਾਗੇ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ

ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਹਨ ਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਭੱਟੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਜੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਜੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ~~ਪੀ~~ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਪੀਰ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਸਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜਦੋਂ ਪਸ਼ੂ ਚਰਾਉਣ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਜੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਲਾਗੇ ਜਾ ਖਲੋਤੇ। ਬਾਬੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਦੱਸੋ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ? ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਆਖਿਆ - ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੋ ਜੀ। ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਕਰੋ। ਬਾਬੇ ਕਿਹਾ - ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋ। ਰੱਬ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਕਰੇਗਾ। ਮੈਂ ਦੁਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਘਰ ਜਾਉ। ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨਾ ਨਾ ਭੁੱਲੋ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦੇ ਘਰ ਬੇਟਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਮੁਰੱਬੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਿਤਾ ਕਲਿਆਣ ਰਾਇ ਪਟਵਾਰੀ ਸਨ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਕੇ ਭੱਟੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੱਬੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਇੰਤਕਾਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੀ।

<u>ਮੁਕੱਦਮਾ</u>: ਭੱਟੀਆਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪਿਉ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਵਾਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹਾਰ ਗਏ। ਜੱਜ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਅਪੀਲ ਕੋਰਟ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜੱਜ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜਿਸ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਖੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਪਾਗਲ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਜਿਸ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅੱਧੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਕੀ ਉਸਨੇ ਉਹ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੱਬੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ? ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਮੁਰਾਦਾਂ ਮੰਗੋ। ਗਿਲਜ਼ਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ ਮਾਲਕ, ਕਾਬਜ਼ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ਼ ਮਹਿਕਮਾ ਮਾਲ ਪਾਸ ਹਨ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

<u>ਲਾਹੌਰ</u>: ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਗੱਡੀ ਫੜੀ। ਉਤਾਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਥੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰਾਂ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਮੀਨਾਰਿਪਾਕਿਸਤਾਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਕਫ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ? ਉਸ ਕਿਹਾ

ਜੀ ਅਸੀਂ ਇਹੋ ਸੁਣਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਨਾਮ ਕਦੋਂ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਉਂ ਪਿਆ। ਸ਼ਹਰੋਂ ਟਾਂਗੇ ਉੱਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਭਰਾਵਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤਾਰ ਦਈਂ। ਉਸ ਕਿਹਾ - ਜੀ ਯਾਦਗਾਰ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਯਾਦਗਾਰ। ਪਰ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਯਾਦਗਾਰ ਕਿਉਂ ਿ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਹੋ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ? ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਹਿੰਦੂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਲਵ ਵਲਦ ਰਾਮਚੰਦਰ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਮੁਗਲਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਪਠਾਣ ਆਏ। ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਏ। ਸੋ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋਇਆ।

ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ: ਇੱਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸ਼ੋਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰੋ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ। ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦ ਲਿਆ। ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਲਏ ਹਨ - ਮੈਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ - ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੈਂ ਪਰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਘਾਟਾ ਕਿਉਂ ਪਾਇਆ? ਉਸ ਕਿਹਾ - ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦ ਲਾਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੀ? ਘਰੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਝਿੜਕਾਂ ਹੀ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਹਸਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਉਸ ਪੈਸੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ।

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮਿਲੇ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਾਲਜ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਕੋ-ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਲਾਸਰੂਮ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁੰਡੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁੜੀਆਂ। ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਰਵਡ ਲੱਕੜ ਦੀ ਪਾਰਟੀਸ਼ਨ ਸੀ। ਸੋ ਇਹ ਕੋ-ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ -ਸਰ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਿਆ ਸਾਡਾ ਕਲਾਸ ਰੂਮ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਦੀ ਕਦੀ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਦੂਰਬੀਨਨੁਮਾ ਡੱਬਾ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾ ਕੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇਖੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਫੋਕਸ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਦਿੱਸੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਕੁੱਝ ਤੁਹਾਡੇ ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਾਪਸੀ: ਦੇਸ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੱਡੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਸਾਂ। ਇਕ ਔਰਤ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ

ਲੱਗੀ - ਬਾਜੀ ਗੱਡੀ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਚਲੋ। ਅਹੁ ਵੇਖੋ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਘਰੀਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਜਾਈਏ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ? ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕੀਆਂ - ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ - ਤੁਸੀਂ ਬਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸਾਡਾ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਗੁੱਧ ਪਰੌਂਧੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਛੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਦੀਂ ਚਲੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ। ਯੂ.ਪੀ., ਬਿਹਾਰ ਅਸੀਂ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਕਰਨ ਜਾਈਏ, ਕੀ ਦੇਖਣ ਜਾਈਏ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਰਾਖ ਵਾਂਗ ਉਡਾਇਆ। ਰੱਬ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇ ਬਾਜੀ। ਖੁਦਾ ਹਾਫ਼ਿਜ਼। ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ।

ਪਾਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ (2)

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ*

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਸੱਤ ਵਜੇ, ਦੂਜੀ ਅੱਠ ਵਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਦਸ ਵਜੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਗੀ। ਸਭ ਯਾਤਰੂ ਉਤੇਜਨਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਕੋਈ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੀ ਹੀ ਲਾਈਨ ਲੱਗ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਟੁੱਟੀ ਅਤੇ ਮੁੜ ਬਣੀ। ਖਿੜਕੀ ਨਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਧੱਕਾ-ਮੁੱਕੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ। ਟਿਕਟ ਕਦੋਂ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਘਸੁੰਨ ਮੁਕੇ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਟਿਕਟ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਗੱਡੀਆਂ ਕਾਫੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਸਿਖ ਯਾਤਰੂ ਜਿਹੜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਸਾਡੇ ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਨੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਵਾਏ। ਸਾਡੇ ਨੱਬੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਵਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

2. ਇਹ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਅ ਲਗਭਗ ਦਸ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਹੈ।

3. ਹਰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਸਰਦੇ ਪੁਜਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਾ-ਰਸੂਖ ਬੰਦੇ ਹਨ।

4. ਉਕਤ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਕਤ ਕੱਢਿਆ, ਧਨ ਖਰਚਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਹੋਣਗੇ - ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ।

ਧੱਕਾ ਮੁੱਕੀ - ਟਿਕਟਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੱਡੀ ਆ ਗਈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਗੱਡੀ ਵਲ ਇਉਂ ਟੁੱਟ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰੇਲ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਸਫਰ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਮਰਦ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਖਲਾਰ ਖਲਾਰ ਸੀਟਾਂ ਰੋਕ ਕੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ। 'ਉਏ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੁੰਨੈ ਅੱਠ ਸੀਟਾਂ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ। ਉਏ ਤੂੰ ਬੈਠ ਕੇ ਵਖਾ ਤੇਰੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਨਾ ਭੰਨ ਦਿਆਂ। ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ..... ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ... ਆਦਿਕ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਗੱਡੀ ਚੱਲ ਪਈ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋ ਬਚੇ ਖਲੋਤੇ ਇਹ ਸਭ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪੰਜ, ਸੱਤ ਸੱਤ, ਅੱਠ ਅੱਠ ਸੀਟਾਂ ਮੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਨਾ ਆਏ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਨੇ ਹਰੇਕ

---

*ਰੀਡਰ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ., ਪਟਿਆਲਾ

ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਲੇਟੇ ਆਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਭ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਥਾਂ ਮਿਲ ਗਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਸੀਟਾਂ ਰੋਕੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਉਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਏਨਾ ਰਸ਼ ਤੇ ਤੀਜੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਕੁੱਲ 27 ਯਾਤਰੂ ਸਨ।

ਚੈਕਿੰਗ – ਅਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਸਟਮ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਸਾਮਾਨ ਚੈਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਲਾਈਨਾਂ ਤੋੜ ਤੋੜ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਫਿਰ ਉਹੀ ਕੁਪੱਤ। ਸਭ ਨੇ ਇਕੋ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠਿਆਂ ਤੁਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਹਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਲਈ? ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਮਰਾਸੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਾ ਦਾਲ ਡੋਹਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਖਾਹ'। ਮਰਾਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਜੀ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੋਹਲ ਡੋਹਲ ਕੇ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਖਾਵਾਂਗਾ।' ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੌੜਨ ਭੱਜਣ ਦੇ ਪਾਗਲਪਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, 'ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਰਤਾ ਦੂਰੋਂ-ਪਰੇ ਹਟ ਕੇ - ਸਾਖੀ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਦਰਸ਼ਕ ਹੋਕੇ। ਫਿਰ ਬੜਾ ਮਜ਼ਾ ਆਏਗਾ।' ਅਸੀਂ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਖੱਲ ਵਿਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲਕਸ਼ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਤੱਕੀਆਂ।

ਖਾਣ ਪੀਣ – ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵਾਹਘਾ ਬਾਰਡਰ ਗੱਡੀ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੜਾਹ, ਪੂੜੀਆਂ, ਦਾਲ-ਸਬਜ਼ੀ ਅਤੇ ਚਾਹ ਕਾਫੀ - ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਭੀੜ ਟੁੱਟ ਕੇ ਖਾਣੇ ਉਤੇ ਪਈ ਤੇ ਮੇਜਾਂ ਉਤੇ ਪਏ ਸੈਂਕੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਡੋਹਲ ਦਿੱਤੇ-ਭੰਨ ਦਿੱਤੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਸਭ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਚਲੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਖਾਣ ਲਈ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅਜੇ ਵੀਹ ਕੁ ਕਿਲੋ ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੀ ਆਏ ਸਾਂ ਕਿ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘੱਟ ਪਰ ਗਲਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦਾਲ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਲੋਟ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਭਾ ਜੀ, ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੱਜੜ ਦੇ ਵਾੜੇ ਦਾ ਫਾਟਕ ਇੱਧਰ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਣਾ ਹੈ ਆਜੜੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਭੇਡਾਂ ਹਫਤਿਆਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ।"

ਵਿਸਕੀ – ਚੈਕਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੈਗ ਵਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਨਿਕਲੀ। ਕਸਟਮ ਅਫਸਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - 'ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਈਮਾਨ ਦਾ ਵੀ ਲਿਹਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਰਾਬ ਸ਼ਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਫਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਡੋਹਲ ਦਿਉ ਜੀ ਇਹਨੂੰ।' ਸਿੱਖ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਡੋਹਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬੋਤਲ ਬੈਗ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਗਾ। ਚੈਕਿੰਗ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਇਹਨੂੰ ਵੀ ਸੁੱਟ ਦਿਉ। ਸਿਖ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਜਲ ਲਿਔਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਾਲ ਲਿਜਾਵਾਂਗਾ। ਚੈਕਿੰਗ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤੋਬਾ ਕਿਹਾ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕਪੜੇ – ਇੱਕ ਸਿਖ ਨੇ ਬੜਾ ਮੋਟਾ ਤੇ ਭਾਰਾ ਬਿਸਤਰਬੰਦ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੋਹਲ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਬੜੀ ਮੋਟੀ ਰਜ਼ਾਈ ਸੀ। ਰਜ਼ਾਈ ਦਾ ਗਿਲਾਫ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਦਰਜਨਾਂ ਚੁੰਨੀਆਂ,

ਸ਼ਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲੱਠੇ ਦੇ ਥਾਨ ਨਿਕਲੇ। ਕਸਟਮ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਕਿਸਦਾ ਹੈ ਇਹ? ਕੋਈ ਨਾ ਆਖੇ ਮੇਰਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਸਦਾ ਹੈ, ਆਖ ਦੇਵੇ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਾਵਾਰਸ ਐਲਾਨ ਕੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਮੇਰਾ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿਹਾ - 'ਮਜ਼੍ਹਬ ਸੰਬੰਧੀ ਦੌਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।' ਤੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸਤਾਹਰਵੀਂ ਅਠਾਹਰਵੀਂ ਵਾਰ 'ਯਾਤਰਾ' ਉਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਕਸਟਮ ਅਫਸਰ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ - ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਣਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਜੀ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ - ਪਰ ਇਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚ 227 ਸਿੱਖ ਬਗੈਰ ਟਿਕਟ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਕੁੱਲ ਬੰਦੇ ਹਨ, ਟਿਕਟਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਘੱਟ ਵਿਕੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਤੁਸੀਂ ਫੜਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਉਸ ਕਿਹਾ - ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਏਨੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸੁਧਾਰ ਦਿਆਂਗੇ? ਨਾਲੇ ਦੇਖੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਟਿਕਟ ਖਰੀਦੀ ਹੈ ਨਾ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟਿਕਟਾਂ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਉਹ ਬੇਸ਼ਰਮ ਹਨ। ਫੜ ਵੀ ਲਵਾਂਗੇ ਤਦ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਖਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਚੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਕਰਨਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ਜੀ।

<u>ਸੀਟ ਨਹੀਂ:</u> ਮੈਂ ਖਲੋਤੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਵਾਕਫ ਸੱਜਣ ਮਿਲ ਜਾ ਪਵੇ। ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਲੇਟੇ ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਤੁਰਤ ਆਖਦੇ - ਅਗੇ ਜਾਉ ਜੀ, ਇਥੇ ਸੀਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਾ ਸੀਟ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਂ - ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਇਉਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੋਂ ਮੰਗਤਾ ਨਸਾਈਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ - ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ। ਦੂਰੋਂ ਦੇਖ। ਪਾਗਲਪਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋ।

<u>ਮੰਗਤੇ ਬਨਾਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ:</u> ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲੋਕ ਜਿੰਨੇ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ, ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ, ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਉਨੀ ਹੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ। ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਗੱਡੀ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਕੰਡਕਟਰ ਆਪ ਸਾਮਾਨ ਫੜ ਫੜ ਬਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਚੁਕ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਂਦਾ - ਆਖੀ ਜਾਏ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਮਸਾਂ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਕਿਤੇ ਦਿਸਦੇ ਓ। ਸਾਨੂੰ ਖਿਦਮਤ ਕਰਨ ਦਿਉ ਜੀ, ਬੜਾ ਸਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੀ ਖਿਦਮਤ ਦਾ। ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ? ਉਹ ਕਿਹਾ - ਜੀ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ। ਇਕ ਸਿਖ ਚਿਲਾਇਆ - ਉਏ ਤਿੰਨ ਕਾਹਦੇ? ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਏ ਹਾਂ? ਠੱਗੀ ਮਾਰਦੈਂ? ਕੰਡਕਟਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਜੀ। ਚਲੋ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਦੇ ਦਿਉ। ਇਨੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਜ਼ਿਆਰਤ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਖਰਚ ਕਰਨ ਆਏ ਓ, ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਕੰਡਕਟਰ ਕੋਲ ਵਧ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਲਗਾ ਜੀ। ਉਹੀ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਉਚੀ ਬੋਲਿਆ

- ਫੇਰ ਤੂੰ ਛੇਤੀ ਅੱਕ ਕੇ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ਮੰਗਣ। ਰਿਕਸ਼ਾ ਬੋਲਿਆ - ਬਉ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮਝਨੇ ਆਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਮਝਨੇ ਆਂ ਪਈ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਓ ਤੇ ਹਿਤੇ ਆਪਣੇ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਾਗੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਬਹਾਓਗੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਈ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਿਖਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਦੋ ਰੁਪੈ ਵੀ ਨਾ ਦਿਉ ਜੀ ਬੇਸ਼ਕ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਬੜੇ ਦਏਗਾ।

ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਆ ਪੁਛਦੀਆਂ - ਬਾ ਜੀ ਕੱਪੜਾ ਵਖਾਉ। ਬਾਜੀ ਕੰਬਲ ਵਖਾਉ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਇਹ ਸੁਣ ਸੁਣ ਮੈਂ ਅੱਕ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ - ਬਾ ਜੀ ਦੁਪੱਟੇ ਲਿਆਏ ਓ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਭੈਣ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਆਂ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ। ਤੁਸੀਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਵਸਤਾਂ ਖਰੀਦਣ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋ? ਇਕ ਕੁੜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੀ - ਭਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਈਆਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਠੀਕ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਰ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੋਈ ਭਲਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ - ਹਿਸਾਬ ਲਾਉਗੇ ਤਾਂ ਦੇਖੋਗੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਬੜੇ ਬੰਦੇ ਸਾਮਾਨ ਲਿਆ ਲਿਆ ਵੇਚਦੇ ਨੇ - ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਲਾਚੀਆਂ, ਕੰਬਲ, ਦੁਪੱਟੇ, ਚਾਂਦੀ ਵਗੈਰਾ, ਵਗੈਰਾ।' ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹੋ ਨਜ਼ਾਰਾ - ਸਿਖ ਯਾਤਰੂ ਬਾਹਵਾਂ ਉਤੇ, ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਥਾਨ ਲੱਦੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵੇਚ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਉਚਿਤ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਖਿਲਾਫ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਦਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਭਾਪੇ ਇਉਂ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚਦੇ ਨੇ - ਭਾਪੇ ਇਉਂ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਦੇ ਨੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਭਾਪੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤੌਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀਆਂ ਕਰਦੇ ਨੇ।

<u>ਸੁਹਣੇ ਸ਼ਹਿਰ:</u> ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੁਹਣੇ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ। ਚੌੜੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਸਾਫ ਬਾਜ਼ਾਰ। ਨਵੀਆਂ ਨਕੋਰ ਜਾਪਾਨੀ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਫਲੀਟ। ਖਟਾਰਾ ਗੱਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਿਕਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ ਬੰਦੇ ਉਤੇ ਬੋਝ ਬਣੇ ਕੁਫਰ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ, 'ਈਮਾਨ ਲਿਆਉ। ਅੱਲਾਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਉਨਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗਾ ਜਿੰਨਾ ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਕ ਨਾ ਸਕੋ।' ਸਜਾਏ ਸੰਵਾਰੇ ਟਾਂਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ।

ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਲ ਨਿਕਲ ਪਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇਖਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਏ - ਸਰ - ਇਕ ਇਕ ਗਿਲਾਸ ਜੂਸ ਦਾ ਪੀ ਕੇ ਜਾਣ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜੀ ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇੰਨੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਹਨ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਐਂਬੈਸੈਡਰ, ਫਿਏਟ, ਮਾਰੂਤੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੰਨਿਆ ਇਹ ਜਾਪਾਨੀ ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਅਸਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ।' ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਜਾਪਾਨੀ ਹੈ - ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਇੰਜਣ ਤੱਕ ਜਾਪਾਨੀ। ਇਕ ਖੇਤ ਵਿਚ ਫੋਰਡ ਅਤੇ ਮੈਸੀ ਫਰਗੂਸਨ

ਦੇਖੇ। ਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਇਹ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਬਣਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਐਚ.ਐਮ.ਟੀ ਅਤੇ ਸਵਰਾਜ ਟਰੈਕਟਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ... ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਪਾਨੀ ਕਪੜਾ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ। ਜਾਪਾਨੀ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕਸ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਘੜੀਆਂ, ਕੈਮਰੇ, ਵੀ ਸੀ ਆਰ ਤੇ ਸਟੀਰੀਓ ਰਿਹੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਅਧਿਆਪਕ ਮਿਲੇ, ਪਤਾ ਲਗਾ ਐਮ.ਏ. ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਬਾਕੀ ਉਧਰ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਐਮ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵਿਖਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਦੇਖਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਉਤੇ ਸਵਾਲ ਪੁਛੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਪੇਪਰ ਮੱਧਯੁੱਗ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀ ਹੋਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਕੋਈ?' ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਇਹ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸਮਝੋ ਜੀ। ਇਥੇ ਕਾਜ਼ੀ ਕਲਚਰ ਫਤਿਹਯਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ:- ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦਿਖਾਵਾਂ? ਪ੍ਰੋ. ਜ਼ਾਹਿਦ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ, ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਮਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਸਿਖਣਾ ਸਿਖਾਣਾ ਚਾਹੁਣ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ।

ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ: ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ, ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ, ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ - ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ, ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ, ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਗੈਰ ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋ ਕੀ ਗਿਆ ਹੈ? ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੁੱਲ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡਾ ਵਿਭਾਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ, ਈਸਾਈ ਮੱਤ, ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਵਹਿਮ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੋਏ ਹੀ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੰਨੇ ਭੈ ਭੀਤ ਹਨ, ਰੱਬ ਰਾਖਾ।

ਦੁਆ ਕਰੋ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ - ਮੇਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਇਹ ਵੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਪੜ੍ਹਾਏ, ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਉਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਹੋਵੇ। ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਡਾ. ਸਪੈਂਸਰ, ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਡਾ. ਸਿਨਹਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਡਾ. ਭਾਸਵਤੀ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਅਰਸ਼ਦ ਹੁਸੈਨ ਇਸਲਾਮ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੰਤਕਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਦੀ ਇਹ ਆਸਾਮੀ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ

ਵਿਚ ਛਪ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਗੈਰਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਵੀ ਆਈਆਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਥਾਂ ਦਿਆਂਗੇ।' ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਭਰਵੀਂ ਦਾਦ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ - ਦੁਆ ਕਰੋ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਦੁਆ ਕਰੋ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਲਾਹ ਨੇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।'

<u>ਖੋਜ</u> - ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕੁੱਲ 16 ਬੰਦੇ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਕਰ ਸਕੇ ਹਨ। ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਨੇਮ ਕਰੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਿਆਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਖੋਜੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਆਇਆ - ਇਹ ਚੰਗੀ ਗਲ ਹੈ।

<u>ਔਰਤਾਂ</u> - ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਰੈਸਟੋਰਾਂ ਵਿਚ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਜਾਂ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗਾਹਕ ਉਠ ਉਠ ਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਤਨ ਆਪ ਚੁਕਣੇ ਪੈਣ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਬੰਦਸ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਸ ਰਿਵਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ।

<u>ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਪਿਛੇ</u> - ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਦੌਰੇ ਬਾਰੇ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਆਰਟੀਕਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ - ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹੋ। ਆਪਣੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਪਿਛੇ ਕਰ ਲਉ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘੜੀ ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਪਿਛੇ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਪਿਛੇ ਸੀ।' ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਆਰਥਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕੁਝ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਕਰੋ, ਫਿਰ ਨਤੀਜੇ ਵੇਖੋ।

<u>ਨੌਕਰੀਆਂ</u> - ਅਸੀਂ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਲੈਣ ਗਏ। ਮਾਲਕ ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੌਕਰ ਮੁੰਡਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 12 ਅਤੇ 10 ਸਾਲ ਸੀ, ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ - 'ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਦਾ ਸੌ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਉੱਨਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੀ ਏ/ਐਮ. ਏ. ਕੁੜੀਆਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਰੁਪਿਆ ਭਾਰਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸੌ ਦੇ ਬਦਲੇ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਉਧਰ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਟਾ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ, ਚੀਨੀ 16 ਰੁਪੈ, ਚਾਵਲ ਅੱਠ ਰੁਪੈ, ਡੀਜ਼ਲ 5 ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ 15 ਰੁਪੈ, ਭਾਵ

ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਰੇਟ ਹਨ। ਮਿਸਤਰੀ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਦੋ ਸੌ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ 100 ਰੁਪਿਆ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਥਾਈਂ ਗੈਸ ਸਿਲੰਡਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨਾਂ ਹਨ ਤੇ ਮੀਟਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

<u>ਫ਼ਖ਼ਰ</u> - ਆਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕਾਇਦੇ ਆਜ਼ਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਦੇਸ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਹੋਣ/ਅਖਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੋਵੇ। ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਨਿੱਜੀ ਗੱਲ ਕਥ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜਾਂ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਅਜਿਹੀ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਦੇਸ ਭਗਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਸਿਰੇ ਦੇ ਮੱਕਾਰ ਹਨ।

<u>ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ</u> - ਹਰ ਆਮ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟੁੱਟਣ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਬਾਦ ਉਹ ਝਟ ਦੋ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਬਾਰੇ। ਟੈਕਸਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲੇ ਆਕੇ ਸੀਟ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਜੀ ਉਧਰ [illegible] ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਤਹਿਰੀਕ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨੌਜਵਾਨ ਅੱਵਾਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੋਲਿਆ - ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ , ਬੁੱਢਿਆਂ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਬੁਰਾਈ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਸਹੀ ਹੈ, ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਅਮੀਰ ਹਨ ਤਾਂ ਕਾਫਲਾ ਛੱਡਕੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਕਿਵੇਂ ਮੁਨਾਸਿਬ ਹੋਇਆ? ਕਾਰਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਧਾੜਵੀ ਲੁੱਟ ਲੈਣ, ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਫੇਰ? ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਕਾਫਲਾ ਕਈ ਵਾਰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਉਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਆਏਗੀ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਰਹਿਨੁਮਾ ਬਣਿਆ।

<u>ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ</u> - ਕਈਆਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਕਿਉਂ ਢਾਹੀ? ਮੈਂ ਆਖਦਾ, 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਢਾਹੀ'। ਫਿਰ ਪੁਛਦੇ - ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਢਾਹੁਣ ਦਿੱਤੀ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - 'ਸਿਵਾਇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਪਾਗਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ, ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਅਤੇ ਅਕਲਵੰਦ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਰਤਾ ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਫਿਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ। ਭਾਰਤੀ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੈੱਸ - ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨੇ ਦਰਜਣਾਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸੈਂਕੜੇ ਆਰਟੀਕਲ ਲਿਖੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਲਿਖੇ। ਥੋੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕੁੱਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਵਜੋਂ ਖਲੋਤਾ ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਹਾਂ?

ਵੱਡੀ ਅਦਾਲਤ - ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਡਾ. ਜਾਹਿਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਖਾਣੇ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕੱਲ੍ਹ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ ਪਰ ਚਾਹ ਹੀ ਪੀਆਂਗੇ। ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੋਲੇ - ਅਸੀਂ ਪਰਹੇਜ਼ਗਾਰ ਲੋਕ ਹਾਂ ਜੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਸੰਦ ਦਾ ਹੀ ਖਾਣਾ ਹੋਏਗਾ। ਝਿਜਕੋ ਨਾਂਹ। ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ 18 ਅਪਰੈਲ ਸ਼ਾਮੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਅੱਬਾ ਜਾਨ ਮਿਲੇ। ਬੜੇ ਨੇਕ ਫ਼ਕੀਰ ਹਨ। ਉਹ ਹਜ਼ਰਤ ਨੌਸ਼ਾ ਗੰਜਬਖ਼ਸ਼, ਜੋ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਵਕਤ ਹੋਏ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਸੱਜਾਦਾ ਨਸ਼ੀਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ - ਸਾਡਾ ਦਰਬਾਰ ਚੱਕ 216 ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੈਸਲਾਬਾਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਸਬੰਧ ਸਾਡਾ ਚਿਸ਼ਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰੂਹਾਨੀ ਸਬੰਧ ਕਾਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਾਦਰੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਹਰ ਸਾਲ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ 10 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਉਰਸ ਮਨਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੁੱਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ - ਜੀ ਸਾਡਾ ਈਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਲੀ ਤੇ ਨਬੀ ਵੱਡੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਜੱਜ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਬੈਠੇ ਹਨ - ਦਰਜਾ ਬਦਰਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸੱਭੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਲਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ।

ਖਾਣੇ ਉਤੇ ਕਾਰ ਦੇ ਪਹੀਏ ਜਿੱਡੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲਿਆ ਧਰੀਆਂ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਇਹ ਰੋਟੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸਹੁਰੇ ਘਰੋਂ ਬੁਲਾਈ। ਅੱਬਾ ਗੁੜ ਦੇ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਵਰਤਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਸੀ।

ਜ਼ਫ਼ਰਵਾਲ - ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੇ ਸਾਂ। ਬੱਸਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੇ ਨਾਗੇ ਖਲੋਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ - ਸਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੀਏ? ਬੱਸ ਆਈ ਅਸੀਂ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੇ। ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਜੀ ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਕਿਲੋ ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਉਤਾਰ ਦੇਈਂ। ਅਸੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁਛਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ 'ਜ਼ਫ਼ਰਵਾਲ'। ਮੁੰਡੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਇਥੇ ਹੀ ਉਤਾਰੋ। ਇਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇਖਾਂਗੇ। ਸੜਕ ਤੋਂ ਹਟਕੇ ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰੀ ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਲਿੰਕ ਸੜਕਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਪੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੇ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਦੋ ਮੰਜੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਬੈਠੇ ਨਿੰਮ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਸਾਡਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਸੁਖੀ ਵਸਣ ਦੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਰੌਣਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਚਾਹ ਦਾ ਸੈੱਟ ਇਕ ਬੰਦਾ ਲੈ ਆਇਆ - ਤੌਲੀਏ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ - ਚੀਨੀ ਵੱਖਰੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਧੀਕ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ। ਇਕ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕੁੱਝ ਬੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਠਾ ਲਿਜਾਂਦੇ। ਪਰੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਬਸ ਇੰਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣੀ - ਓ ਯਾਰੋ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਸ਼ੀਕਰੇਸੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਲਾ ਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਜਾਓ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋਇਗਾ। ਮੈਂ

ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਮਸਲਾ ਹੈ ਇਹ? ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਜੀ ਮਸਲਾ ਕੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਾਉਣੈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਲ ਪਰਚੇ ਆਏ ਨੇ ਤੇ ਇਹ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਰੋਜ਼ ਆ ਰਹੇ ਹੈਨ।

ਸ਼ਰਾਬਬੰਦੀ - ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ - ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬਬੰਦੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਾ ਦੇ ਵੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੈ ਇਹ ਪੀਣਾ ਪਿਆਣਾਂ। ਪਰ ਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ - ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਬੜੀ ਹੱਦ ਤਕ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਛਪੇ ਪੀ ਪਿਆ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਲੋਕ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ - ਜਿਹੜੇ ਪੀਂਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਨੇ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ - ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਕੇ ਸਰਟੀਫ਼ਿਕੇਟ ਲੈ ਲੈਣ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾਰੂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸੁਾਈ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚੋਰੀ ਛੁਪੇ ਦਾਅ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਕੋਈ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਠੇਕਿਆਂ ਦੀ ਨੀਲਾਮੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੜੀਆਂ ਰੌਣਕਾਂ ਨੇ ਠੇਕਿਆਂ ਤੇ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤੈ। ਸਰਦਾਰ ਤੁੰਨ ਕੇ ਪੀਂਦੇ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ।

ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ - ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਿਹਤਾਂ ਵਧੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਇਧਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਵਧੀਕ ਸੁਹਣੇ ਨੇ। ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਜਾਉ ਇਨਸਾਨੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਈਰਾਨੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸੁਹਣੇ ਨੇ। ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਜਾਉ ਘਟਦੀ ਜਾਏਗੀ। ਪੂਰਬੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ ਸੱਲਾ ਏ ਜੀ ਬਸ। ਸੋ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਜੇ ਸੁਹਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਚੰਭਾ ਸੀ।

ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ - 1947 ਤੋਂ ਬੰਦ ਪਿਆ, ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਦਫ਼ਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਖੋਹਲਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 60 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਉਥੇ ਪੁੱਜਾ। ਲੰਗਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸੀ। ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਅਫ਼ਸਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਚੰਗਾ ਬੋਲੇ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਜੱਥਾ ਡਿਪਟੀ ਲੀਡਰ ਥਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ - 'ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਭੈਣੋ ਤੇ ਭਰਾਓ' ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਦੇ ਕੇ ਬੋਲਿਆ - 'ਕਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ'? ਇਥੇ ਸਭ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਆਏ ਹਨ'। ਜਥੇਦਾਰ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ - 'ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਭ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਦਫ਼ਾ ਇਸ ਥਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।' ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ - 'ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਕਿ ਖ਼ੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ?' ਉਹ ਬੋਲਿਆ - 'ਚਲੋ ਇਕੋ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਕੋ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬੋਲਿਆ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਕੜਵਾਹ ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਦੀ ਸੁਣਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੀ ਬਾਹਰਲੇ ਹੋਰ

-- ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਭ ਮੂੰਹ ਨੀਵਾਂ ਕਰੀ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਜਥੇਦਾਰ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਹਟ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਗ਼ੈਰਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਹੋਇਆ।

<u>ਵੀ.ਆਈ.ਪੀਜ਼</u> - ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ - ਵੀ. ਆਈ. ਪੀਜ਼. ਯਾਨੀ ਕਿ "ਖ਼ਾਸ ਬੰਦੇ"। ਹਰ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜ ਪੰਝੀ ਕਮਰੇ "ਖ਼ਾਸ ਬੰਦਿਆਂ" ਲਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਫੋਇਰਫੋਮ ਦੇ ਡਬਲਬੈੱਡ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ "ਖਾਸ ਬੰਦੇ" ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਬਿਰਧ, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ, ਜ਼ਖਮੀ ਬੰਦੇ, ਬਿਮਾਰ ਆਦਮੀ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਰੁਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਇਹ "ਖਾਸ ਬੰਦੇ" ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ। ਦੋ ਜਥੇਦਾਰ, ਜਿਹੜੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਵੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਲਈ ਲੜਦੇ ਵੀ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸਫਰ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਇਕ ਦਫਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਲੀਡਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਡਿਪਟੀ ਲੀਡਰ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ... ਵੀ.ਆਈ.ਪੀਜ਼ ਕੌਣ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਿਥੀ ਗਈ - ਰੱਬ ਜਾਣੇ। ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਆਰਮੀ ਦੇ ਅਫਸਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕੇਵਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸੀ, ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦੇ, ਉਦੋਂ ਇਹ ਜਥੇਦਾਰ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਚਾਹਪਾਣੀ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਯਾਤਰਾ ਉਤੇ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਉਦੋਂ ਤਕ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਫੁਲਕਾ ਨਹੀਂ ਛਕਦਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂਦੇ, ਵਸਤਰ ਧੋਂਦੇ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਸੰਗਤ ਜਦੋਂ ਕਥਾ ਸੁਣਦੀ, ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੱਲ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਭਾਰ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਅਸੀਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, 'ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਗੁਨਾਹ ਕਾਰਨ ਇਹ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵੀ.ਆਈ.ਪੀ. ਪ੍ਰਥਾ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਜਾਹਲ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ।

<u>ਕੇਸ ਕਿਉਂ?</u> ਦੋ ਚੰਗੇ ਰੁਅਬਦਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇੰਜਨੀਅਰ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ - ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਲੰਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਿਉ ਰੱਖੀ ਹੈ? ਕੁਤਰਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਸਾਨੂੰ ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਕੁਤਰਨੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ - ਪਰ ਇਸਦਾ ਫਾਇਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਫਾਇਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡੋ ਸਗੋਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕਈ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਉਹ

ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜੇ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਇਹ ਮੇਰੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ - ਮਾਸ ਤਾਂ ਮਾਸ ਹੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕਰਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹੋ, ਝਟਕਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ - ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਮੀਟ ਸਿਹਤ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਕਈ ਪਾਗਲ ਸਿੱਖ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਚੁਣ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕਰਕੇ ਖਾਧਾ ਮਾਸ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਝਟਕਾ ਖਾ ਲਉਗੇ? ਜਾਂ ਜੇ ਡਾਕਟਰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿ ਵਾਲ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾ?

<u>ਕਰੰਸੀ</u>:- ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਨੋਟ ਹੈ ? ਮੈਂ ਕਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਕਰੰਸੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ। ਮੈਂ ਜੇਬਾਂ ਫੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਦੋ ਰੁਪੈ ਦਾ ਨੋਟ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਲੈ ਜਾਵਾਂ ਜੀ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ। ਉਸਨੇ ਨੋਟ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਆਇਆ, 'ਖੁਦਾ ਹਾਫਿਜ਼' ਆਖ ਕੇ ਉੱਤਰ ਗਿਆ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਰੁਪੈ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨੋਟ ਫੜਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - 'ਜੀ ਉਹ ਬੰਦਾ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ; ਵਰਨਾ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤੁਹਾਥੋਂ ਦੋ ਭਾਰਤੀ ਰੁਪੈ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਦੋ ਰੁਪੈ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਲਉ।' ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਦਾ ਨੋਟ ਵਾਪਸ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ - ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜੇ ਅਸੀਂ ਏਨੀਆਂ ਬਰੀਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਫਿਰ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਗੁਆ ਬੈਠਾਂਗੇ। ਉਹ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦੇਸੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗਲਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਿਤ ਸੀ; ਰੱਬ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਫਿਕਰ ਬਖਸ਼ੇ।

<u>ਜੀ ਕਹੋ ਜੀ ਕਹਾਉ:</u> ਟਾਂਗੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਏ ਜੀ? ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਆਏ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਦਸਲੂਕੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਮਿਠਾ ਬੋਲ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਅੱਲਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਜੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਸਿਖ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਜੀ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਜੀ ਕਹੋ - ਜੀ ਕਹਾਉ। ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਇਹ ਅਸੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਹਿ ਫੜੋ ਜੀ ਤੇ ਲਿਆਉ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਜੀ ਫੜਾਉ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਏ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਜੀ ਨਾ ਆਖੋ। ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਖਾਂਗੇ। ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਬੇਸ਼ਕ ਅਜ਼ਮਾ ਲੈਣਾ ਜੀ।

ਅਗਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਸਲਾਮ: ਖੋਖੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਜਾਪਾਨੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਧੀਕ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਨੇ, ਅਮਰੀਕਣ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਉਤੇ ਵਰ੍ਹ ਪਿਆ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਅੱਖ ਮੈਲੀ ਏ ਭਰਾ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਹਦਾ ਕਮੂਨਿਜ਼ਮ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਰੂਸ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਮੂਨਿਜ਼ਮ ਕਿੱਲੀ ਉਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹਦਾ ਅਗਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਸਲਾਮ ਹੈ ਜੀ, ਕਾਫ਼ਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਇਸਲਾਮ ਉਤੇ ਟਿਕ ਗਈ ਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਮੋਮਿਨ ਸੀ, ਅੱਜ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ - ਉਦੋਂ ਵੀ ਕਾਫ਼ਰ ਸੀ ਜੀ, ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮੋਮਿਨ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਉਹੋ ਕਾਫ਼ਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜੀ ਜਿਹੜਾ ਛ ਮੋਮਿਨ ਲਗਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਖ਼ੂਬ ਹੱਸੇ।

ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨੀ ਨੌਜੁਆਨ: ਕਿਸੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਕੇਵਲ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਨੌਜਵਾਨ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੈਂਫਲਿਟ ਵੰਡਦੇ ਮਿਲੇ। ਕੁਝ ਖਾੜਕੂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਆਰ ਸਨ ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਗਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ। ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਲਈ ਆਖਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗਲਤ, ਕੁਝ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਏ ਦਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਏ ਦਸਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਲਗਦੇ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਾਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਆਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਇਕ ਜੁਆਨ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਡਟ ਕੇ ਕਰਦੇ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ। ਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਮੁਰਗੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ।

ਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਮੁਰਗਾ: ਕਹਾਣੀ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਜੱਟ ਨੇ ਇਕ ਬਾਜ਼ ਪਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਮੁਰਗਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ, ਬਾਜ਼ ਕਦੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ, ਕਦੀ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਅਤੇ ਕਦੀ ਉਂਗਲ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਰਗੇ ਨੂੰ ਜੱਟ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੁਲਾਂਦਾ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਮੁਰਗੇ ਉਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੁਰਗੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ਮਾਲਕ ਸਾਨੂੰ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ੀ ਤੂੰ ਉਸਦੇ ਬੁਲਾਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਹਣੇ ਖੁੱ. ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੂੰ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੈਂ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਰਗੇ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਤੂੰ ਉਸਦੇ ਇਕੋ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਕਦੀ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੜਕੇ ਲਗਦੇ ਨਹੀਂ ਤੱਕੇ। ਮੈਂ ਮੁਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਤੜਕੇ ਲਗਦੇ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੀ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਤੜਕਾ ਲਗਦਾ ਦੇਖ ਲਏਂ, ਜੱਟ ਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਜਾਏਂ।

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੰਤਵ: ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਹੱਜ ਹੋਏ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ, ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਕਿ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ, ਸਿਹਤਵੰਦ ਸਮਾਜ ਉਸਰੇ। ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਹਵਸ, ਕਰੋਧ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਜਲਵਾਨੁਮਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰਾ ਉਤੇ ਗਏ ਉਹ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਰੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਰੇ ਸਾਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦਾਲਾਂ ਉਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਟੁਟ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਠੇ ਹਨ, ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੇ ਕਿਧਰਿਉਂ ਇਕ ਰੋਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ - ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਲੋੜਵੰਦ ਮਾਈ ਭਾਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਜੀ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਉਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਰੱਬ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤਵਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਾਜ ਉਹੀ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਏਗਾ।

ਜੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਬੰਦ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਹਨ।

ਪਛੜਿਆ ਦੇਸ: ਮੈਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂਨਿਵਾਜੀ ਅਤੇ ਆਏ ਗਏ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਸ ਹੈ। ਸੋਸਾਇਟੀ ਜਿੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਅਦਬ ਘਟਦਾ ਜਾਏਗਾ। ਸੋ ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਅਗੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਬਦਜ਼ੁਬਾਨ ਹਾਂ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਾਅਦਬ ਹਨ।

ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ: ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੇਸ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਧੀਆ ਕਲਾਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਮੰਗਵਾਏ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੈਸਟਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੀਤ, ਲਤੀਫੇ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੰਗਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੇ ਦਾਹੜਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਨਚਦੇ ਨਚਦੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਵੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ - ਲਉ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਗਾਉਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਤੇ ਨੱਚਣਾ ਵੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਹੁਣ ਹੋਰ ਏਥੇ ਕੀ ਕੰਮ। ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢੋਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। -.-.-.-.-.-